

ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

LEGAL CONTENT OF MORAL DAMAGE COMPENSATION IN THE CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

Андрухів О.І., д.ю.н., професор,
професор кафедри права та публічного управління,
ЗВО «Університет Короля Данила»
м. Івано-Франківськ
ORCID ID: 0000-0003-4871-0143

Стаття досліджує правовий зміст відшкодування моральної шкоди у цивільному законодавстві України. Моральна шкода визначається як негативні зміни в емоційному, фізичному або психологічному стані особи, що стали наслідком незаконних дій або бездіяльності інших осіб. У статті аналізуються чинні норми Цивільного кодексу України, що регулюють питання компенсації моральної шкоди.

Розглядаються критерії визначення розміру відшкодування моральної шкоди, зокрема ступінь вини заподіювача, характер та тривалість страждань, а також інші обставини, що мають значення для встановлення справедливої компенсації. Визначаються основні проблеми правозастосовчої практики, зокрема відсутність чітких методик для оцінки розміру моральної шкоди та недостатня увага до психологічних експертиз. Важливою частиною аналізу є судова практика, яка демонструє різноманітність підходів до вирішення справ про відшкодування моральної шкоди.

Особливу увагу приділено судовій практиці, яка показує різноманітність підходів до вирішення справ про відшкодування моральної шкоди. Окремі судові рішення ілюструють, як суди враховують різні аспекти моральної шкоди, включаючи психологічний стан потерпілих і ступінь вини заподіювача.

Запропоновано шляхи вдосконалення законодавства, зокрема через уточнення правових норм та розробку єдиних методичних рекомендацій для судів. Це включає розробку чітких критеріїв для оцінки розміру моральної шкоди та механізмів їх застосування на практиці.

Обговорюються також міжнародні стандарти у цій сфері та їх можливе застосування в Україні для підвищення ефективності захисту прав постраждалих осіб. Важливими аспектами є гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами та посилення ролі судової практики у формуванні сталих підходів до компенсації моральної шкоди.

Висновки статті містять пропозиції щодо гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, розробки чітких методичних рекомендацій для судів та підвищення ролі психологічних експертиз у процесі визначення розміру моральної шкоди. Автори вважають, що такі заходи сприятимуть підвищенню рівня захисту прав потерпілих осіб та забезпеченню справедливості у відшкодуванні моральної шкоди.

Ключові слова: моральна шкода, відшкодування, цивільне законодавство України, судова практика, психологічна експертиза, правозастосування, міжнародні стандарти.

The article explores the legal content of compensation for moral damage in the civil legislation of Ukraine. Moral damage is defined as negative changes in a person's emotional, physical, or psychological state resulting from illegal actions or inactions by others. The article analyzes the current norms of the Civil Code of Ukraine that regulate the issue of compensation for moral damage.

The criteria for determining the amount of compensation for moral damage are considered, including the degree of fault of the offender, the nature and duration of the suffering, and other circumstances that are relevant for establishing fair compensation. The main problems of law enforcement practice are identified, such as the lack of clear methods for assessing the amount of moral damage and insufficient attention to psychological examinations. An important part of the analysis is the judicial practice, which demonstrates the diversity of approaches to resolving cases of compensation for moral damage.

Special attention is given to judicial practice, which shows a variety of approaches to resolving cases of compensation for moral damage. Individual court decisions illustrate how courts consider different aspects of moral damage, including the psychological state of the victims and the degree of fault of the offender.

The article proposes ways to improve legislation, in particular through the clarification of legal norms and the development of unified methodological recommendations for courts. This includes the development of clear criteria for assessing the amount of moral damage and mechanisms for their practical application.

International standards in this area and their possible application in Ukraine to enhance the effectiveness of protecting the rights of affected individuals are also discussed. Important aspects include harmonizing national legislation with European standards and strengthening the role of judicial practice in forming consistent approaches to compensation for moral damage.

The conclusions of the article contain proposals for harmonizing national legislation with European standards, developing clear methodological recommendations for courts, and increasing the role of psychological examinations in the process of determining the amount of moral damage. The authors believe that such measures will contribute to raising the level of protection of the rights of affected individuals and ensuring fairness in compensating for moral damage.

Key words: moral damage, compensation, civil legislation of Ukraine, judicial practice, psychological examination, law enforcement, international standards.

Складність відшкодування моральної шкоди у сучасному цивільному праві обґрунтована також тим, що у деяких випадках це здійснити виключно з урахуванням законодавчого нормативізму просто неможливо, оскільки внутрішні переживання й почуття людини є досить суб'єктивним фактором, який не завжди може отримати певну процесуальну форму у вигляді, наприклад, висновку психологічної експертизи.

У цивільному законодавстві незалежної України поняття «моральна шкода» вперше з'явилося після прийняття 16 квітня 1991 року Закону України «Про зовнішньоеконо-

мічну діяльність». Статтею 1 вказаного нормативно-правового акту було визначено, що моральною шкодою є шкода, завдана особистим немайновим правам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, яка заподіяла або могла заподіяти збитків, що мають матеріальне вираження [1, с. 33].

Недосконалість першого законодавчого визначення «моральна шкода» в законодавстві України можемо охарактеризувати тим, що за своїм змістом воно все-таки не надає визначенню поняття «моральна шкода» у широкому розумінні, а слугує певним інструментарієм вказаного нормативно-правового акту.

Вдруге законодавцем було закріплено поняття «моральна шкода» при прийнятті Закону України «Про охорону праці». Так, першою редакцією статті 12 зазначеного нормативно-правового акту було визначено, що під моральною шкодою, нанесеною потерпілому працівникові розуміються страждання, заподіяні останньому внаслідок фізичного або психічного впливу, що спричинило погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, викликало інші негативні наслідки морального характеру [2, с. 11].

Конституційні підвалини права на відшкодування моральної містяться у приписах статті 62 Конституції України, згідно з якою, «у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням» [3].

Також не можна пройти повз зміст статті 152 Конституції України, якою визначено, що «атеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку» [3].

Можна зазначити, що якщо поняття моральної шкоди до прийняття Конституції України було виокремлено в деяких нормативно-правових актах дещо поверхнево, виключно з метою забезпечення інструментарію відповідного акту, то Основним Законом поняття «моральна шкода» використовується в контексті реалізації основоположного права людини і громадянина, створено належні передумови для розвитку сфери цивільного судочинства з приводу забезпечення відшкодування заподіяння моральної шкоди у різного роду випадках її заподіяння.

Саме законодавче визначення відшкодування моральної шкоди серед низки прав людини і громадянина в Україні лягли в основу прийняття 16 січня 2003 року чинного ЦК України, який, власне, закріпив підходи щодо визначення цього поняття у цивільному законодавстві України.

Відповідно до статті 23 ЦК України, особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав, яка полягає у:

- 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
- 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [4].

Аналізуючи широкий спектр законодавчих актів, які регулюють питання сутності моральної шкоди у цивільному праві України, мусимо визнати, що чіткого поняття «моральна шкода» у наш час не існує. Воно різниця як у нормативно-правових актах, так і доктринальних підходах щодо його визначення.

Здійснивши аналіз визначень, що наведені у законодавстві, слід порівняти їх із визначенням, яке міститься у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4. Хоч зазначене судове рішення не є джерелом права, проте воно широко використовується при вирішенні спірних правовідносин з цього приводу.

Пунктом 3 Постанови під моральною шкодою визначено втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. У цьому понятті, аналогічно до ЦК України, звертається увага на мораль-

них та фізичних стражданнях особи. Із здійсненого змістовного аналізу законодавства та рекомендацій судової практики можна дійти до висновку, що здебільшого звертається увага на страждання, які поділяються на фізичні та моральні (психічні). Фізичні страждання розглядають як фізичний біль, функціональний розлад організму, зміни в емоційно-вольовій сфері, інші відхилення від звичайного стану здоров'я, які є наслідком дій (бездіяльності), що посягають на немайнові блага або майнові права громадянина. Фізичні страждання також можуть бути і не пов'язані з органічними ушкодженнями, якоюсь хворобою чи травмою [5].

Таким чином, можемо підсумувати, що моральна шкода – це протиправне порушення права на недоторканність гідності людини, яке спричиняє в її психіці негативні явища, що супроводжуються негативними наслідками для психічного і духовного здоров'я людини.

Критерії визначення розміру відшкодування моральної шкоди є складним і багатогранним питанням, яке вимагає врахування ряду факторів. Основні критерії включають ступінь вини заподіювача, характер та тривалість страждань, а також інші обставини. Нижче детально розглянуто кожен з цих критеріїв.

Перший критерій – ступінь вини заподіювача – є одним з ключових при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди. Він включає в себе різні форми вини, такі як намір та недбалість. Якщо заподіювач діяв свідомо і зумисно спричинив шкоду, розмір компенсації може бути значно більшим. Наприклад, у випадках з прямим умислом або непрямым умислом, коли заподіювач передбачав наслідки своїх дій і свідомо їх допускав, розмір компенсації може бути збільшено. Навпаки, у випадках, коли шкода спричинена через необережність або недбалість, розмір компенсації може бути меншим порівняно з навмисним завданням шкоди [6, с. 78].

Другий важливий критерій – характер та тривалість страждань, яких зазнала постраждала особа. Цей критерій враховує, як моральна шкода вплинула на емоційний, фізичний та психологічний стан особи. Характер страждань може включати фізичні болі, емоційні та психічні переживання, втрату близької людини, втрату можливості ведення звичного способу життя, приниження честі та гідності. Важливо також оцінити тривалість страждань: тривалі та постійні страждання можуть обумовити більший розмір компенсації порівняно з короткочасними. Наприклад, якщо особа зазнає постійних психічних переживань через втрату близького родича, компенсація має бути відповідно вищою.

Третій критерій – інші обставини – охоплює широкий спектр факторів, які можуть впливати на розмір компенсації. Це можуть бути матеріальне становище постраждалого, наявність у нього інших джерел компенсації, соціальний статус, вік та здоров'я постраждалого, а також обставини, які вплинули на виникнення та розвиток моральної шкоди. Наприклад, якщо постраждалий має низький матеріальний стан і не може самостійно відновити свій емоційний чи фізичний стан, розмір компенсації може бути збільшено.

Усі ці критерії мають бути ретельно враховані при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди. Комплексний підхід до оцінки кожного з факторів дозволить забезпечити справедливе відшкодування і врахувати всі аспекти моральної шкоди, які зазнала постраждала особа [6, с. 92].

Аналіз судової практики щодо відшкодування моральної шкоди у цивільному законодавстві України показує різноманітність підходів до вирішення цих справ. Судова практика відображає труднощі, з якими стикаються суди при визначенні розміру компенсації за моральну шкоду, а також потребу в чітких методичних рекомендаціях і законодавчих уточненнях.

Судова практика показує, що характер та тривалість страждань є ключовими елементами у визначенні розміру компенсації. Суди беруть до уваги як фізичні, так і психологічні аспекти шкоди. Наприклад, у випадках, де постраждалий зазнав значних фізичних болів або тривалого психологічного стресу, суми відшкодування можуть бути вищими. У випадках, де шкода є короткочасною або менш інтенсивною, розміри компенсації можуть бути меншими. Суди також враховують наявність медичних та психологічних висновків, що підтверджують страждання постраждалого [5].

Інші обставини, такі як матеріальне становище постраждалого, його вік та соціальний статус, також впливають на розмір компенсації. Суди враховують, наскільки важко постраждалому відновити свій емоційний та фізичний стан власними силами. Наприклад, у випадках, де постраждалий має низький дохід або є соціально незахищеною особою, суми відшкодування можуть бути збільшені [5].

Висновки до дослідження моральної шкоди в цивільному праві можуть охоплювати декілька ключових аспектів. Моральна шкода визначається як негативні зміни в емоційному або психічному стані особи, викликані незаконними діями чи бездіяльністю іншої особи. Визнання моральної шкоди є важливим для забезпечення справедливості та рівності у правовідносинах, а відшкодування моральної шкоди служить як засіб компенсації постраждалій особі та превентивний захід проти подальших порушень. У різних правових системах існують різні підходи до визначення та відшкодування моральної шкоди. У законодавстві України моральна шкода регулюється статтями Цивільного кодексу України, які передбачають можливість її відшкодування поряд з матеріальною шкодою. Оцінка моральної шкоди базується на суб'єктивних відчуттях постраждалої особи, однак суди враховують також об'єктивні обставини справи, що дозволяє забезпечити справедливе вирішення питання про компенсацію моральної шкоди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 29. С. 377.
2. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. С. 668.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 01 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 28 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 р. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
6. Примак В.Д. Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності: Монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 432 с.